

Rembrandt, De evangelist Matteüs
geïnspireerd door de evangelie

GETUIGENIS OVER GOD EN ZIJN HEIL

De betekenis van Nicea voor vandaag

De betekenis van Nicea is van verschillende kanten te benaderen. We kunnen inzoomen op de historische context van het jaar 325, de discussies die toen speelden, de groepen en stromingen in de kerk, de machten en belangen op de achtergrond. Aan de andere kant van de tijdlijn beginnend kunnen we vaststellen dat 1700 jaar later deze geloofsbelijdenis nog altijd in kerken wereldwijd gebruikt wordt. Daartussenin bevindt zich een inhoudelijk-theologische duiding: hoe vertolkt Nicea¹ het christelijk geloof, welke noties uit het evangelie treffen we erin aan, welke keuzes worden vastgelegd, en hoe geven die richting aan ons geloof vandaag?

Het eerste Concilie van Nicea.

Icoon waarop een deel van de Belijdenis van Nicea wordt getoond

Instemming

Zo'n actualiserende uitleg is eigen aan het genre 'geloofsbelijdenis'. Ook al ontstaat een belijdende formulering in een specifieke tijd en als reactie op concrete debatten, het geloofsantwoord dat de kerk vindt, gaat boven die tijd en context uit, en doet aanspraak op universele instemming. Het is dus terecht dat belijdenissen, waaronder die van Nicea, een eigen leven gaan leiden en in latere tijd nieuwe interpretaties en toespitsingen krijgen.

Het kernpunt van de belijdenis van Nicea laat dit goed zien: de verhouding van de Vader en de Zoon. Aanleiding voor de kerk om zich hierover uit te spreken was de extreme opvatting van Arius, die het eigenlijke God-zijn beperkte tot de Vader, en de Zoon omschreef als het eerste en hoogste schepsel. In de debatten hierover speelden uiteraard allerlei motieven mee, en er werden allerlei argumenten gebruikt. In de korte tekst van Nicea kristalliseert dit alles uit in enkele slagzinnen die de beweringen van Arius weerleggen: de Zoon is uit

¹ Voor het gemak spreek ik hier over 'Nicea', terwijl de kerkelijk gezaghebbende tekst in feite door het latere concilie van Constantinopel in 381 is vastgesteld, en daarom in vakkringen als 'Nicaeno-Constantinopolitanum' wordt aangeduid. Verderop in dit artikel wordt op enkele punten de ontwikkeling van Nicea 325 naar Constantinopel 381 geschetst.

De Zoon is uit de Vader geboren 'voor alle eeuwen' en Hij is 'geboren, niet geschapen'

de Vader geboren 'voor alle eeuwen' (en dus niet, zoals Arius stelde, op een bepaald moment), en Hij is 'geboren, niet geschapen'.

Trefzeker

Meer nog dan deze omschrijvingen is één kernwoord beslissend: de Zoon is *homo-ousios*, 'één van wezen' met de Vader. De keuze van deze term is trefzeker, en heeft tegelijk iets toevalligs. Trefzeker: met het *homo-ousios* wordt niet alleen de directe visie van Arius uitgesloten, maar ook de vrij grote groep binnen de kerk die het halverwege met Arius eens was. Het feit dat deze groep – al gauw aangeduid als 'semi-arianen' – onder aanvoering van niemand minder dan de keizerlijke hoftheoloog Eusebius van Caesarea zo omvangrijk was, laat zien hoe de kerk met het *homo-ousios* over haar eigen eerdere onduidelijkheid heen groeit.

In de tweede en derde eeuw was ten aanzien van (wat wij nu noemen) de Drie-eenheid een benadering gangbaar die aan God de Vader het eigenlijke God-zijn toekende, terwijl de Zoon en de Geest weliswaar als goddelijk werden gezien, maar dan toch een trapje lager dan de Vader. Onder meer de beroemde theoloog Origenes van Alexandrië had dit subordinatianisme (Zoon en Geest zijn ondergeschikt, gesubordineerd, aan de Vader) verdedigd. Onduidelijk blijft hoe de Zoon en de Geest goddelijk kunnen heten, terwijl ze dit niet in dezelfde zin als

de Vader zijn. Door zich uit te spreken voor het *homo-ousios* laat de kerk deze onhelderheid achter zich.

Toevallig

Tegelijk heeft de keuze voor juist dit slagwoord ook iets toevalligs. De term *homo-ousios* was niet lang vóór Nicea juist nog afgewezen. Dit gebeurde op een concilie in Antiochië in 268, ter veroordeling van de visie van Paulus van Samosata. Deze combineerde de stelling dat de 'Zoon' in feite slechts de aanduiding is van een aspect (de *Logos*) van het ene goddelijke wezen met een visie op de persoon van Christus, waarbij de menselijke en de goddelijke kant twee zelfstandige eenheden blijven. Paulus van Samosata leek de goddelijkheid van Christus te onderschrijven, maar ontkende intussen dat de Zoon een onderscheiden goddelijke Persoon is. Het feit dat een en dezelfde term afgewezen kan worden en zestig jaar later het slagwoord voor de ware, orthodoxe leer kan worden, is verrassend en veelzeggend.

Het 'toevallige' van de keuze voor *homo-ousios* is ook af te lezen aan de aanhoudende discussies in de decennia na 325. Voor de verschillende geleidingen in de kerk was niet een-twee-drie duidelijk wat Nicea hiermee had uitgesproken. De belijdenis van het *homo-ousios* gooit als het ware een steen in de vijver, waarvan de kringen pas na verloop van tijd zichtbaar worden. Dat de Zoon 'één van wezen'

met de Vader is, geeft de ene kant van het verhaal weer, en tegenover Arius en de semi-arianen is het van wezenlijk belang om dit te markeren: de Zoon valt niet, als eerste scheepsel, in een andere categorie dan God, maar Hij is in volle zin zelf God. De andere kant is dat Vader en Zoon (en Geest) elk een eigenheid hebben, die de een van de ander onderscheidt. Vader en Zoon zijn één, maar vallen niet samen. Het kostte nog een aantal rondes van theologische discussie om, op basis van de leeruitspraak van Nicea, hierover helderheid te verkrijgen.

Onderscheid

De oplossing ligt in het verschillend definiëren van de Griekse woorden *ousia* en *hupostasis*. In het normale Grieks, en in het kerkelijk spraakgebruik tot dan toe, konden deze woorden overlappend worden gebruikt. Daarmee blijft de moeilijkheid dat er, als Vader en Zoon één 'wezen' zijn, geen ruimte is om ook nog aan te geven waarin ze van elkaar onderscheiden zijn, zonder terecht te komen bij de conclusie dat er twee (of drie) goddelijke 'wezens' zijn. Drie beroemd geworden theologen uit Cappadocië, Basilius van Caesarea, Gregorius van Nyssa, en Gregorius van Nazianze, stelden voor om strikt onderscheid te maken tussen *ousia* en *hupostasis*, en de kerk heeft deze oplossing gevolgd vanaf het concilie van Constantinopel in 381. Voortaan wordt *ousia* = 'wezen' gereserveerd voor het ene goddelijke wezen van Vader, Zoon en Geest, en geeft *hupostasis* uitdrukking aan de onderscheiden persoonlijke identiteit van elk van de drie. Pas met deze begripsverheldering 'werkt' het *homo-ousios*, en weet je ook wat ermee bedoeld wordt.

Ook dan gaat het echter nog niet vanzelf goed. In de zestiende eeuw had de jonge en ambitieuze theoloog Johannes Calvijn moeite met de formulering dat God de Zoon ‘God uit God’ (Latijn: *Deum de Deo*) is. Hij proefde hierin toch een bepaalde rangorde, alsof de Zoon zijn God-zijn ontleent aan de Vader en daarin ondergeschikt blijft aan de Vader. Zelf benadrukt Calvijn dat, op het niveau van Gods wezen beschouwd, de Zoon evenzeer volwaardig en oorspronkelijk God is, terwijl inderdaad op het niveau van de goddelijke Personen en hun relaties moet worden gezegd dat de Zoon uit de Vader geboren is. De soep van Calvijns bezwaar tegen Nicea wordt dus minder heet gegeten dan ze aanvankelijk werd opgediend. Toch is het misverstand waartegen Calvijn zich verzette niet denkbeeldig. In de oorspronkelijk door het concilie van Nicea in 325 vrijgegeven tekst komt ook nog de uitdrukking voor dat de Zoon is ‘uit het wezen [of: de substantie] van de Vader’. Bij de bekrachtiging van Nicea door het concilie van Constantinopel in 381 is juist deze meerduidige formulering weggelaten.

Beloning

Het is eigen aan kerkelijke belijdenissen dat latere generaties die telkens opnieuw voor hun rekening moeten nemen, door zich bewust te worden van de noodzaak en de strekking ervan. Ook vandaag de dag is een oplossing à la Arius makkelijker, en in zekere zin aantrekkelijk. Geloven in God de Drie-enige, de godheid van Christus voluit belijden, vraagt meer inspanning. De beloning is exponentieel groter, en ligt in de volle rijkdom van wat het evangelie ons

over de mensgeworden Zoon van God openbaart.

Dit wordt extra zichtbaar als Nicea na de lange omschrijving van de Persoon van Christus een korte opsomming geeft van zijn werk, ongeveer parallel aan de Apostolische Geloofsbelijdenis. Het inleidende zinnetje is opvallend: “Ter wille van ons, mensen, en van ons behoud ...” De strijd met Arius over de verhouding van de Vader en de Zoon is niet slechts theorie, ons behoud is ermee gemoeid. Als Arius de wezenlijke eenheid van Vader en Zoon

Arius en alle vormen van spirituele zelfverlossing is het zaak om aan deze heilzame goddelijke bedoeling vast te houden. Vanuit de gangbare religieuze denkwijze is het ongehoord dat God zich zou verlagen tot de mensenwereld. De kerk spreekt met Nicea uit dat dit juist het geheim van het evangelie is. Met een extra toespitsing kunnen we zeggen: de menswording – incarnatie – van God de Zoon is geen vanzelfsprekendheid die al in het ‘systeem’ van God en wereld opgesloten ligt, maar het is een bewuste daad van God waarmee Hij ons behoud op het oog heeft.

De strijd met Arius over de verhouding van de Vader en de Zoon is niet slechts theorie, ons behoud is ermee gemoeid

ontkent, begint dit bij zijn stelling dat de ware godheid volstrekt verheven, transcendent, is. De fundamentele kloof tussen God en mensen is alleen te overbruggen wanneer mensen zich door morele transformatie toe bewegen naar goddelijke perfectie. Een beweging van onderop, dus. Nicea keert dit om: deze Zoon, echt en voluit God, is neergedaald. De beweging gaat van boven naar beneden. God zelf neemt ons behoud ter hand, en alleen door het komen van God de Zoon in ons menselijk bestaan wordt ons behoud realiteit.

Heilzame bedoeling

Daarbij geeft Nicea in het voorbijgaan uitdrukking aan een goddelijke intentie en richting die in het verlossingsgebeuren valt op te merken. Tegenover

De kernbeslissing van Nicea, neergelegd in de uitspraken over de Persoon en het werk van Christus, blijft krachtig spreken tot de kerk van vandaag. Te midden van kerkelijke gescheidenheid en verwarring is het een hoopvol teken dat Nicea nog altijd algemene aanvaarding vindt als uitdrukking van het christelijk geloof van alle tijden en alle plaatsen. Het mag dan de sporen dragen van denkwijzen en discussies van lang geleden, en gestalte krijgen in woorden die niet zo letterlijk in de Bijbel terug te vinden zijn, intussen is dit wel nodig om de Bijbelse waarheid trouw te blijven.

Die binding aan de Bijbel vormt een van de overige kenmerken van Nicea.²

² De hierna genoemde formuleringen komen uit de aangevulde versie die door het concilie van Constantinopel in 381 werd vastgesteld.

Op twee plekken komt dit naar voren: de opstanding van Christus is ‘overeenkomstig de Schriften’ – volgens het voorbeeld van de apostel Paulus in 1 Korintiërs 15 – en over de Heilige Geest wordt gezegd dat Hij ‘heeft gesproken door de profeten’. Een zo beknopte belijdenistekst geeft uiteraard geen volledige leer over de heilige Schrift. Toch is de richting duidelijk: wat wij geloven, is op de Schriften gegrond, en in de Schrift vernemen wij Gods eigen stem. Daarbij drukt het ‘overeenkomstig de Schriften’ de continuïteit uit tussen het evangelie van Jezus en het Oude Testament. Christus’ opstanding, als bekroning van zijn lijden en sterven ‘om ons behoud’ komt niet uit de lucht vallen, maar vervult wat aan Israël beloofd was. Voor de christelijke kerk is het onopgeefbaar om aan de eenheid van Oude en Nieuwe Testament vast te houden, omdat Gods belofte Messias is gekomen en het heil van Gods koninkrijk brengt in heel de wereld.

Veelzeggend

Het andere grote punt waarop Nicea van belang is, is het spreken over de Heilige Geest als de derde van de Drie-eenheid. De oorspronkelijke tekst van Nicea 325 liet het bij de summiere uitspraak “En [wij geloven] in de Heilige Geest”. Op zichzelf is het veelzeggend dat de uitdrukking ‘wij geloven in ...’ parallel gebruikt wordt voor Vader, Zoon en Geest. Impliciet is daarmee de volwaardige godheid van de Geest onderstreept. Toch blijft staan dat Nicea in eerste instantie zich concentreerde op de vraag naar de verhouding van de Zoon tot de Vader. In de daarop volgende decennia werd dit ook ten aanzien van

de Geest verder doordacht. Opvallend daarin is het gewicht van liturgische en praktisch-spirituele argumenten. Spiritueel: wanneer Gods aanwezigheid merkbaar is in de heiliging van ons leven, kan het niet anders dan God zelf zijn die daarin actief is. Liturgisch: al enkele eeuwen werd in gebed en lied ook de Heilige Geest geprezen en aanbeden, tegelijk met Vader en Zoon. Het concilie van 381 neemt dit element rechtstreeks over: “die samen met de Vader en de Zoon aanbeden en verheerlijkt wordt”.

Beknopt duidt Nicea-Constantinopel ook het eigene van de Geest aan, in onderscheid van de Zoon. Van de Zoon kunnen we zeggen dat Hij is ‘geboren uit de Vader’, van de Geest heet het dat Hij ‘van de Vader en de Zoon uitgaat’. Achter die uitdrukking ligt het spreken, bijvoorbeeld in het evangelie van Johannes, over de Geest die ‘gezonden’ wordt van de Vader door de Zoon. Allereerst slaat dit op de heilshistorische uitdeling van de Geest aan allen die bij Jezus horen, maar het wordt zo verwoord dat het op Gods eigen innerlijke wezen teruggaat.

Opgetogen

De Geest is ‘de Heer die levend maakt’. In een opiniestuk in het Nederlands Dagblad (10 januari 2025) werd het verwijt geuit, dat Nicea met het woord ‘Heer’ de mannelijke dominantie begunstigt. Zulke kortsluiting ontstaat wanneer de geloofstaal door het frame van onze genderdiscussies wordt geduwd. Het is ook een vreugdeloze onderneming, die in scherp contrast staat met de opgetogen taal van Nicea-Constantinopel. De verrassing van het nieuwe leven waaraan

de Geest deel geeft, zet daar de toon. Bovendien heeft deze frase een directe Bijbelse achtergrond in de woorden van de apostel Paulus in 2 Korintiërs 3:17: “Met de Heer wordt de Geest bedoeld” (NBG-1951: “De Here nu is de Geest”). Achter deze gelijkstelling ligt nog iets fundamenteelers: de naam ‘Heer’ (*Kurios*) komt alleen aan God toe. Even spectaculair als het is om Jezus van Nazareth te eren met de titel ‘Heer’, net zo beslissend is het om deze aanduiding ook aan de Geest toe te kennen. In de belijdenis van Nicea loopt het parallel: Wij geloven in

- één God, de almachtige Vader;
- één Heer, Jezus Christus;
- de Geest, die Heer is.

In het drievoudige spreken over God als Vader, Zoon en Geest wordt de eenheid van God vastgehouden – hiervoor koos Nicea het treffende woord *homo-ousios*. En omgekeerd: slechts als deze Drie is God de Ene. Dit is terug te zien in de eenheid van Gods werk: als God de Vader is Hij de Schepper; van God de Zoon wordt beleden dat ‘door Hem zijn alle dingen geworden’; en tenslotte geloven wij in de Geest die levend maakt.

Zo schittert in dit Credo het goddelijk heilswerk waarvan het geloof leeft. De leerbeslissingen van 1700 jaar geleden zijn geen koele theorie, maar warme werkelijkheid. Nicea getuigt van God Drie-enig, oorsprong van alles, God van ons heil, Heer van ons leven, nu en in de toekomstige eeuw. ■